

تحلیل بازنمایی جنگ چالدران در تزئین قلمدان لاکی دوره افشاریه اثر محمدباقر (موجود در موزه ملک تهران با شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵)

علی شهبازی*

مرتضی افشاری**

چکیده

جنگ چالدران یکی از وقایع تاریخی مهم عهد صفوی است که تأثیرات سیاسی، فرهنگی و اجتماعی مهمی در جامعه عصر صفوی و ادوار بعد از آن داشته و بازنمایی آن را می توان در تزئینات نقوش قلمدان لاکی اثر محمدباقر موجود در موزه ملک تهران با شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ مشاهده نمود. اهمیت این مسئله سبب بازنمایی این واقعه در تزئینات قلمدان لاکی اثر محمدباقر بوده و هدف به بازخوانی واقعه جنگ چالدران و بازشناسی مؤلفه های مهم واقعه و شناخت نحوه بازنمایی آن در قلمدان لاکی اثر محمدباقر اختصاص یافته است. سؤالات پژوهش عبارتند از: ۱- جزئیات واقعه جنگ چالدران چگونه در تزئینات قلمدان لاکی اثر محمدباقر موجود در موزه ملک تهران بازنمایی شده است؟ ۲- جزئیات قلمدان لاکی اثر محمدباقر تا چه حدی به جزئیات تاریخی جنگ چالدران پایبند است؟ روش پژوهش به شیوه ی توصیفی - تحلیلی انجام شده و داده های آن با جست و جو در منابع کتابخانه ای و اسنادی جمع آوری شده و نمونه موردی تحقیق، قلمدان لاکی دوره افشاریه اثر محمدباقر موجود در موزه ملک تهران با شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ است و به صورت کیفی مورد تحلیل قرار گرفته است. نتایج نیز نشان می دهد جزئیات روایت

* کارشناس ارشد رشته هنر اسلامی، گرایش کتابت و نگارگری، دانشگاه شاهد تهران، shahbazialiresearch@gmail.com

** استادیار گروه هنر اسلامی، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد تهران، afshari@shahed.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۷/۲۸، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۹/۱۲

تاریخی به صورت عین به عین در تزئینات قلمدان دیده نمی‌شود و همین امر اعتبار علمی شناسنامه اثر را که بر موضوع جنگ چالدران تأکید دارد، زیر سؤال می‌برد و به نظر می‌رسد موضوع این اثر شرح واقعه جنگ چالدران نیست.

کلیدواژه‌ها: قلمدان لاک‌ی، افشاریه، محمدباقر، جنگ چالدران، موزه ملک تهران.

۱. مقدمه

جنگ‌ها یکی از وقایع مهم تاریخی محسوب می‌شوند که فراز و فرود سیاسی و اجتماعی کشورها و جوامع را تشکیل می‌دهند و تحت تأثیر مستقیم قرار می‌دهند. جنگ چالدران یکی از وقایع مهم تاریخ دوران صفوی است که اهمیت زیادی در اذهان مردم ایران داشته است. اهمیت این واقعه تاریخی به حدی است که بازتاب آن را در هنر دوران صفوی و پس از آن می‌توان مشاهده نمود. قلمدان لاک‌ی اثر محمدباقر موجود در موزه ملک تهران یکی از آثار هنری دوران افشاریه است که بر روی سطوح آن واقعه جنگ چالدران توسط محمدباقر هنرمند دربار افشاریه به تصویر کشیده شده است. هدف پژوهش حاضر بازخوانی واقعه جنگ چالدران و بازشناسی مؤلفه‌های مهم واقعه و شناخت نحوه بازتاب و بازنمایی آن در قلمدان لاک‌ی اثر محمدباقر موجود در موزه ملک تهران است. پژوهش حاضر به دنبال طرح این سؤالات بوده است:

۱. جزئیات واقعه جنگ چالدران چگونه در تزئینات قلمدان لاک‌ی اثر محمدباقر موجود در موزه ملک تهران بازنمایی شده است؟
۲. تزئینات قلمدان لاک‌ی اثر محمدباقر موجود در موزه ملک تهران تا چه حدی به جزئیات تاریخی جنگ چالدران پایبند است؟

پاسخ‌گویی به سؤالات مطرح‌شده، این ضرورت را ایجاد نموده تا جنگ چالدران از منظر روایات تاریخی مورد بازخوانی قرار گیرد و نقوش تزئینی قلمدان لاک‌ی اثر محمدباقر موجود در موزه ملک تهران نیز تحلیل و بررسی شود و در نهایت مقایسه مستندات تاریخی و عناصر بصری قلمدان صورت پذیرد.

۲. پیشینه تحقیق

مطالعات نشان می‌دهد پیشینه‌ای با عنوان دقیق "تحلیل بازنمایی جنگ چالدران در تزئین قلمدان لاکی دوره افشاریه اثر محمدباقر (موجود در موزه ملک تهران با شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵)" انجام نشده است. اما در مقاله "خوانش انتقادی بازنمایی تصویری نبرد چالدران در کاخ چهل ستون اصفهان" که نوشته آذین حقایق و اصغر فهیمی‌فر (۱۳۹۷) است به نمونه قلمدان لاکی اثر محمدباقر موجود در موزه ملک اشاراتی شده اما به طور کامل مورد بررسی و تحلیل قرار نگرفته است. در مورد آثار کتابخانه و موزه ملی ملک پژوهشی با عنوان "رقم نقاش و مذهب بر جلدهای روغنی (لاکی) کتابخانه و موزه ملی ملک" توسط ریحانه سلیمی و فریبا افکاری (۱۳۹۴) در شماره ۵۶ از نشریه آینه میراث به چاپ رسیده است. لازم به ذکر است موضوع "بررسی تأثیرات فرهنگی و هنری دوره قاجار در ساخت قلمدان‌های موجود در موزه ملی ملک" عنوان پایان‌نامه کارشناسی ارشد هانیه زاهدی‌سرشت (۱۳۹۱) از دانشگاه هنر تهران است که پژوهشگر تاریخچه قلم‌دان‌سازی، روش ساخت و نقوش تزئینی رایج در این هنر را شرح داده و تأثیرات هنر غرب را بر هنر قلمدان‌سازی مورد بررسی قرار داده است. هم‌چنین در مورد هنر قلمدان‌سازی محمدتقی احسانی (۱۳۸۲) کتابی با نام "جلدها و قلمدان‌های ایرانی و نگارگری" را منتشر کرده و در این کتاب تعدادی از قلمدان‌های مجموعه خود را معرفی کرده است. کتاب "قلمدان و سایر صنایع روغنی ایران" هم عنوان پیشینه دیگری است که محمدعلی کریم‌زاده تبریزی (۱۳۷۹) آن را به چاپ رسانده است. مجلد مجموعه ناصر خلیلی نیز با عنوان "لاکی‌های سرزمین‌های اسلامی" (۱۳۷۶) منبع ارزشمند دیگری در این زمینه است. هم‌چنین می‌توان به کتاب "هنر قلمدان" اثر ادیب برومند (۱۳۶۶) اشاره کرد که شامل تاریخچه، مواد و فنون قلمدان‌سازی است.

۳. روش تحقیق

این پژوهش به شیوه‌ی توصیفی-تحلیلی انجام شده و داده‌های آن با جست‌وجو در منابع کتابخانه‌ای و اسنادی جمع‌آوری شده است. نمونه موردی تحقیق، قلمدان لاکی دوره افشاریه اثر محمدباقر موجود در موزه ملک تهران با شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ است که به صورت کیفی مورد تحلیل قرار گرفته است.

۴. جنگ چالدران

جنگ چالدران، نبردی است که بین دولت صفوی با عثمانی در نزدیکی شهرستان چالدران در شمال غربی ایران در ۲ رجب ۹۲۰ ه. ق/ ۲۳ اوت ۱۵۱۴ میلادی برابر با اول شهریور سال ۸۹۳ خورشیدی رخ داد. نتیجه این نبرد پیروزی سپاهیان عثمانی به فرماندهی سلطان سلیم اول (حکومت ۹۱۸-۹۲۶ ه. ق/ ۱۵۱۲-۱۵۲۰ میلادی) بر سپاه صفوی به فرماندهی شاه اسماعیل اول (حکومت ۹۰۷-۹۳۰ ه. ق/ ۱۵۰۱-۱۵۲۴) بود. (Tucker, 2010: 483) در شرح جزئیات جنگ چالدران در احسن التواریخ آمده سلطان سلیم دوازده هزار پنی چری ۱ را در ردیف نخست لشکرش قرار داد و میمنه و میسره لشکر را به پاشایان نامداری چون سنان پاشا، مصطفی پاشا، فرهادپاشا و قراجه پاشا و ذوالقدر اوغلی علی بیگ تفویض نمود. . . . و بیش از صد هزار نفر را به میدان نبرد فرستاد. شاه اسماعیل هم سپاه راست را به دورمیش خان شاملو و خلیل سلطان ذوالقدر و حسین بیگ لکه و نورعلی خلیفه روملو و خافا بیگ سپرد و سمت چپ سپاه را نیز به خان محمد استاجلو و چایان سلطان استاجلو و سپاه دیاربکر سپرد و امیر عبدالباقی و سید محمد کمونه و امیر سید شریف هم در قلب سپاه قرار گرفتند و ساروپیله قورچی باشی هم چرخچی شد. با این ترتیب جنگ در گرفت و ابتدا جناح چپ سپاه عثمانی به فرماندهی سنان پاشا مغلوب شد. خان محمد هم که میمنه عثمانی را از پیش برداشته بود بر اثر گلوله توپ کشته شد و با این پیشامد عثمانیان نیز با تمام قدرت دست چپ قزلباش را شکست دادند. (روملو ۱۳۵۷: ۱۹۷-۱۹۴) شاه اسماعیل هفت مرتبه به ارابه توپ‌های عثمانی هجوم برد و حلقه زنجیر آن‌ها را برید. سیصد نفر او را در میان گرفتند و در این اثناء اسب شاه در گل فرورفت و شاه با اسب خضر آقای استاجلو از معرکه گریخت و عثمانیان سلطان علی میرزا افشار را با تصور این‌که شاه اسماعیل است دستگیر کردند. به طور کلی در این جنگ دوهزار نفر از ایرانیان و سه هزار نفر از عثمانیان کشته شدند. سپس شاه اسماعیل به درگزین رفت و سلطان سلیم نیز روانه تبریز شد و مورد استقبال جمعی از اشراف تبریز قرار گرفت. بعد از هشت روز خوف تمام بر خاطرش استیلا یافته و عازم آماسیه شد. شاه اسماعیل هم به تبریز بازگشت. (رنجبر، رحیمیان، ۱۳۹۶: ۱۴۳) لازم به ذکر است در این واقعه حضور خود شاه اسماعیل در پیشاپیش سپاه ایران نقطه قوت سپاه صفوی می‌افزود و باور قلبی سربازان صفوی را به شاه اسماعیل به عنوان شیخ، امیر و مرادشان تقویت می‌نمود و این امر جرأت و دلاوری و شجاعت ایشان را دوچندان می‌کرد. (حقایق، فهیمی‌فر، ۱۳۹۷: ۶۸) در وصف

عملکرد شاه اسماعیل صفوی آمده است که او یکی از سرداران سپاه عثمانی به نام مالقوچ اوغلی یا مالغوچ اوغلی، فرمانده توپچیان را کشته است. (فلسفی، ۱۳۸۱: ۹۶) در این جنگ سپاه عثمانی به سلاح گرم و توپخانه مجهز بوده و سپاه صفوی فاقد این تجهیزات نظامی بوده است (تاج‌بخش، ۱۳۷۳: ۱۰۷) و مهم‌ترین دلیل شکست صفویان و پیروزی دولت عثمانی در جنگ چالدران، تجهیزات برتر جنگی عثمانیان، به‌ویژه توپخانه و پیاده‌نظام مسلح به تفنگ، بود. (طاهری، ۱۳۸۰: ۲۰۰) صفویان با وجود آشنایی با کاربرد توپ و تفنگ، استفاده از سلاح‌های آتشین را نشانه بزدلی و ناجوانمردی می‌دانستند. (رومر، ۱۳۸۰: ۲۹۸) نداشتن پیاده‌نظام در سپاه صفوی اشتباه مهم شاه اسماعیل صفوی بود در حالی که سپاه عثمانی ترکیبی از سواره‌نظام و پیاده‌نظام را داشته است. (حقایق، فهیمی‌فر، ۱۳۹۷: ۶۸) در منابع ایتالیایی نیز آمده سلطان سلیم برای آماده‌سازی خود برای جنگ با شاه اسماعیل، دوپست توپ برنزی عظیم را روی گاری تدارک دید و صد توپ آهنی را که روی شتر حمل می‌شد، فراهم نمود. (Menavino, 1551: 177) در منابع ایرانی آمده که سلیم با اسماعیل عهد کرده بود از توپ استفاده نکند، ولی در جریان نبرد عهد خود را شکست. (واله اصفهانی، ۱۳۷۲: ۲۳۹) تضاد موجود میان سران قزلباش و غرور شاه اسماعیل، که ناشی از پیروزی‌های پیاپی او بود، هم‌چنین رعایت نکردن اصول جنگی و استفاده از حمله به جای دفاع و دست‌کم گرفتن نیروهای عثمانی، از دیگر دلایل شکست ایرانیان در چالدران بود که باعث شد لشکریان ایرانی از آن همه فداکاری و جانبازی بهره‌ای نبرند. (رومر، ۱۳۸۰: ۲۹۷) و در نهایت جنگ چالدران با پیروزی عثمانیان بر سپاه ایران خاتمه یافت.

۵. قلمدان‌سازی در هنر ایران

قلمدان وسیله‌ای است که از آن برای نگه‌داری و حمل و نقل لوازم خوشنویسی و خطاطی استفاده می‌شود. در ایران باستان از وجود قلمدان و کاربرد آن اطلاعی در دست نیست ولی بعد از اسلام کاربرد قلمدان‌های فلزی رایج بوده است. (زاهدی سرشت، ۱۳۹۱: ۴۴) البته محمدتقی احسانی از کاربرد قلمدان‌های فولادی و مفرغی در عصر ساسانیان یاد کرده اما سند و مدرکی مبنی بر صحت و سقم این مطلب ارائه نشده است. (احسانی، ۱۳۶۸: ۳۵) با توجه به مستندات، قدیمی‌ترین قلمدان رقم‌داری مکشوفه، از جنس فلز و نقره‌کوب می‌باشد که در موزه عرب در قاهره نگه‌داری می‌شود و متعلق به دوره سلجوقیان است. علاوه بر قلمدان‌های فلزی، بعضی از هنرمندان هم بنا به ذوق و ابتکار خود، به ساخت

قلمدان‌هایی از جنس چینی، چوب و یا عاج و استخوان اقدام می‌کرده‌اند. باید افزود وزن سنگین و حمل و نقل قلمدان‌های فلزی در اواخر دوره صفوی، هنرمندان را برآن داشت تا قلمدان‌هایی از جنس کاغذ یا مقوای فشرده بسازند و برای دوام و زیبایی هرچه بیشتر این قلمدان‌ها، با روغنی موسوم به روغن کمان تمام سطح آن‌ها را پوشش دهند و به دلیل کاربرد روغن کمان در پوشش سطوح قلمدان‌ها، این وسیله‌ها به قلمدان‌های روغنی مشهور شده‌اند. راجع به مخترع این وسیله هم مطالبی در اسناد قدیمی مشاهده نشده است و فقط سید حسین بن مرتضی حسینی استرآبادی در تاریخ سلطانی، اختراع قلمدان و مقراض را ابتکارات شاه عباس صفوی دانسته است. (زاهدی سرشت، ۱۳۹۱: ۴۷-۴۴) البته ادیب برومند در نقض مطلب بالا نقل می‌کند که قلمدان‌های رنگ و رو رفته‌ای در مجموعه ناصر خلیلی وجود دارند که نقوش تزئینی آن شباهت زیادی به جلد‌های دوره تیموری دارد و به نظر می‌رسد قدمت قلمدان‌سازی به روش کاغذ فشرده به دوران تیموری می‌رسد هرچند که نمی‌توان نظر قطعی در این مورد داد. (برومند، ۱۳۶۶: ۳۲) هنر قلمدان‌سازی در دوران پس از عصر صفوی و نیز در دوران افشاریه، زندیه و قاجار نیز رشد و رونق قابل توجهی داشته است و نمونه‌های بسیاری از آن‌ها در موزه‌ها نگه‌داری می‌شوند که قلمدان لاک‌ی دوره افشاریه اثر محمدباقر موجود در موزه ملک تهران نمونه مورد بررسی پژوهش حاضر است.

۶. قلمدان لاک‌ی اثر محمدباقر موجود در موزه ملک تهران

قلمدان لاک‌ی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر متعلق به دوره افشاریه است. تاریخ خلق اثر ۱۱۶۱ ه. ق و قرن ۱۲ میلادی است. مطابق با پژوهش یعقوب آژند، محمدباقر در اوایل یا نیمه دهه ۱۱۴۰ ه. ق چشم به جهان گشوده است. او فرزند محمدعلی بوده و به نظر می‌رسد این محمدعلی نیز همان محمدعلی بن ابدال بیگ نقاش‌باشی، از نوادگان علی‌قلی بیگ جبادار، نقاش فرنگی‌ساز دربار شاه عباس دوم است. (آژند، ۱۳۹۴: ۳۶) محمدباقر نقاشی است که بیشتر به خلق آثار روغنی و لاک‌ی می‌پرداخته و براساس نظر کارشناسان موزه ملک، محمدباقر در این اثر خود موضوع جنگ چالدران را بر روی قلمدانی لاک‌ی به تصویر کشیده است. در جدول (۱) تصاویر قلمدان از ابعاد مختلف و با جزئیات دقیق دیده می‌شود:

تحلیل بازنمایی جنگ چالدران در تزئین قلمدان لاکی دوره افشاریه ... ۷

جدول (۱)، تصاویر ابعاد و نقوش تزئینی قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر

تصویر قلمدان لاکی اثر محمدباقر	ردیف
 <p>تصویر (۱)، قسمت بالایی قلمدان کشویی کله مدوری، دارای رقم و تاریخ و مهر مقواکار تزئینات اثر به شکل افقی و با موضوع جنگ چالدران، اثر محمدباقر قلمدان‌نگار، ۱۱۶۱ ه.ق، ۱۲ میلادی، افشاریه، شماره اموال: ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵. منبع:</p> <p>(http://malekmuseum.org/artifact/1393.05.00055/%D8%AC%D9%86%DA%AF+%DA%86%D8%A7%D9%84%D8%AF%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D9%82%D9%84%D9%85%D8%AF%D8%A7%D9%86+%D8%B1%D8%B2%D9%85%DB%8C)</p>	۱
 <p>تصویر (۲)، قسمت پهلویی و کناری قلمدان کشویی کله مدوری، دارای رقم و تاریخ و مهر مقواکار تزئینات اثر به شکل افقی و با موضوع جنگ چالدران، اثر محمدباقر قلمدان‌نگار، ۱۱۶۱ ه.ق، ۱۲ میلادی، افشاریه، شماره اموال: ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵. منبع:</p> <p>(http://malekmuseum.org/artifact/1393.05.00055/%D8%AC%D9%86%DA%AF+%DA%86%D8%A7%D9%84%D8%AF%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D9%82%D9%84%D9%85%D8%AF%D8%A7%D9%86+%D8%B1%D8%B2%D9%85%DB%8C)</p>	۲
 <p>تصویر (۳)، پهلو و قسمت کناری دیگر قلمدان کشویی کله مدوری، دارای رقم و تاریخ و مهر مقواکار تزئینات اثر به شکل افقی و با موضوع جنگ چالدران، اثر محمدباقر قلمدان‌نگار، ۱۱۶۱ ه.ق، ۱۲</p>	۳

<p>میلاادی، افشاریه، شماره اموال: ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵. منبع: http://malekmuseum.org/artifact/1393.05.00055/%D8%AC%D9%86%DA%AF+%DA%86%D8%A7%D9%84%D8%AF%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D9%82%D9%84%D9%85%D8%AF%D8%A7%D9%86+%D8%B1%D8%B2%D9%85%DB%8C</p>	
---	--

منبع:

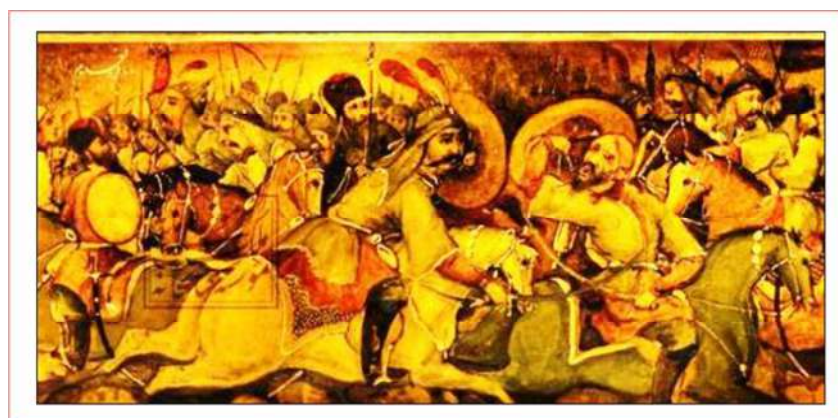
(<http://malekmuseum.org/artifact/1393.05.00055/%D8%AC%D9%86%DA%AF+%DA%86%D8%A7%D9%84%D8%AF%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D9%82%D9%84%D9%85%D8%AF%D8%A7%D9%86+%D8%B1%D8%B2%D9%85%DB%8C>)

در تصویر (۱) از جدول (۱) که بخش بالایی قلمدان را نشان می‌دهد صحنه‌ای شلوغ و درهم برهم از اسب‌سوارانی دیده می‌شود و سواران با شمشیر و سپرهایی به دست در حال نبرد هستند. دو دسته اسب‌سوار با دو نوع لباس در سطح قلمدان دیده می‌شود. افرادی که کلاه سپاه بر سر دارند و افرادی که کلاهشان با پر مزین شده است. براساس پژوهش حقایق و فهیمی فر در این تصویر شاه اسماعیل دلیرانه در حال نبرد تن به تن با یکی از سپاهیان عثمانی است و با ضربت شمشیر خود دشمن را به دو نیم کرده است. (حقایق، فهیمی فر، ۱۳۹۷: ۶۷) به نقل از خواندمیر این فرد از سپاه عثمانی، مالقوچ اوغلی یا مالقوچ اوغلی، فرمانده توپچیان است: "در آن اثناء از سپاه قیامت هجوم روم، مالقوچ اوغلی که نهنگی بود در بحر پردلی در برابر آن حضرت درآمد اما پیش از آن که دست به تیغ و سنان برد پادشاه حیدر اثر شمشیری بر فرق سرش فرود آورد که تا سینه‌اش منشق گشت از ثقات استماع افتاده که یکی از ملازمان مالقوچ اوغلی جسد او را نزد سلطان سلیم برد و پادشاه روم آن ضربت را ملاحظه نمود . . ." (خواندمیر، ۱۳۳۳: ۵۴۸) در تصاویر (۴)، (۵) و (۶) جزئیات نقوش موجود در بخش فوقانی قلمدان دیده می‌شود و در نگاه اول به تصویر (۵) هم این امر در ذهن مخاطب تقویت می‌شود که فردی که سرش زخمی شده همان مالقوچ اوغلی است. اما براساس روایات فرق مالقوچ اوغلی توسط شاه اسماعیل اول شکافته و تا سینه را زخمی و او را دوشقه می‌کند در حالی که این جزئیات در اثر دیده نمی‌شود.

تصویر (۴)، جزئیاتی از تصویر (۱)، بخش فوقانی قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمداقرا. منبع: (نگارندگان)

تصویر (۵)، جزئیاتی از تصویر (۱)، نبرد تن به تن شاه اسماعیل صفوی با فردی از سپاه عثمانی، بخش فوقانی قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمداقرا. منبع: (نگارندگان)

تصویر (۶)، جزئیاتی از تصویر (۱)، بخش فوقانی قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر. منبع: (نگارندگان)

در تصویر (۲) و (۳) از جدول (۱) هم درختانی در دو طرف قلمدان به تصویر درآمده‌اند که فضایی جنگلی را نشان می‌دهد و در بخشی دورتر فضایی وسیع و دشتی پهناور دیده می‌شود. در تصویر (۲)، سوارکاری با کلاه عمامه‌ای (قزلباشی) بر اسب سفید دیده می‌شود که در حال هجوم به حیواناتی است که شبیه گراز هستند. در روبه‌روی این اسب‌سوار هم سوارکاری با کلاه سیاه‌رنگ دیده می‌شود که او هم شمشیر خود را برافراشته و به سمت روبه‌رو و طرف این حیوانات در حال حمله است. به نظر می‌رسد سواران کلاه‌خودی، سپاهیان ایرانی‌اند و سواران با کلاه سیاه و افراد حمله‌کننده به گرازها و دسته سوارکار پشت سر آنها از سپاهیان عثمانی هستند. تصاویر (۷)، (۸) و (۹) جزئیات دقیقی از تصویر (۲) از جدول (۱) را نمایش می‌دهند. لازم به ذکر است این صحنه‌ها به صحنه مراسم شکار شباهت بیشتری دارد و صحنه‌های کارزار و جنگ به ذهن مخاطب القا نمی‌شود. هم‌چنین جنگ چالدران در دشتی مسطح و هموار به وقوع پیوسته در حالی که در تصاویر (۲) و (۳) از جدول (۱) صحنه‌های از جنگل و پر از درخت به چشم می‌خورد که با مستندات تاریخی در تضاد است.

تحلیل بازنمایی جنگ چالدران در تزئین قلمدان لاکی دوره افشاریه ... ۱۱

تصویر (۷)، جزئیاتی از تصویر (۲)، بخش کناری قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر. منبع: (نگارندگان)

تصویر (۸)، جزئیاتی از تصویر (۲)، بخش کناری قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر. منبع: (نگارندگان)

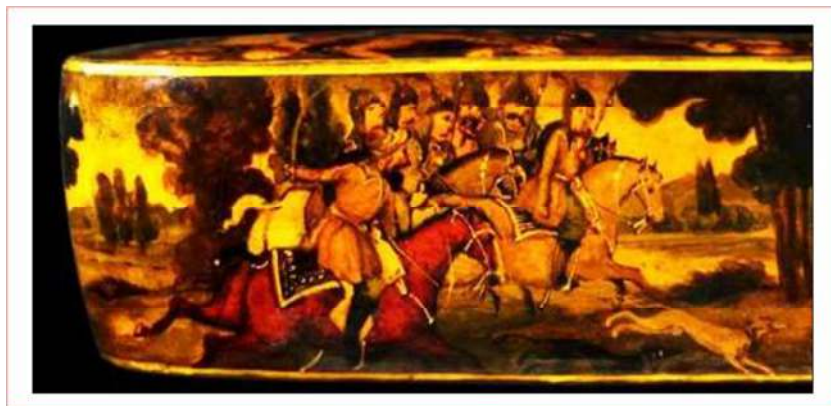
تصویر (۹)، جزئیاتی از تصویر (۲)، بخش کناری قلمدان لاکه موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۵۵ اثر محمدباقر. منبع: (نگارندگان)

در تصویر (۳) از جدول (۱) هم که جزئیات آن در تصاویر (۱۰)، (۱۱) و (۱۲) ارائه شده، سه دسته سوارکار دیده می‌شود که دسته سوارکاران با کلاه مشکی در وسط دیده می‌شود که به شیری یال‌دار حمله برده‌اند و در دو طرف این افراد سوارکارانی کلاه‌خود به سر قابل رؤیت هستند. یک سگ شکاری نیز در حال دویدن به سمت شیر است. به نظر می‌رسد شیر درون برکه آبی افتاده و آب برکه در حال پاشیدن به پیرامون است. هم‌چنین در پشت سر سگ نیز اسب‌سواری دیده می‌شود که اسبش درون برکه به گل افتاده است. جنگیدن سواران عثمانی با شیر نماینده جنگ با شاه شیعیان یعنی شاه اسماعیل صفوی است. همان‌طور که در تفکر شیعی شیر رمز ولایت خدا بوده است، (دهخدا، ۱۳۴۹: ۷۰۷) در ادبیات فارسی هم شیر معمولاً مظهری از ویژگی شجاعت انسانی است و در اسلام برای شجاع‌ترین پهلوانان که در رأس آن‌ها علی بن ابی طالب (ع) است به کار می‌رود. (دادور، ۱۳۹۰: ۱۹) و بنابراین شاه صفوی که نماینده حکومت شیعی است می‌تواند جانشین امیرمؤمنان نیز تلقی شود که به شکل نمادین در سطح قلمدان دیده می‌شود. لازم به ذکر است براساس پژوهش حقایق و فهیمی‌فر، بازنمایی واقعه چالدران در اثری هنری و توسط هنرمندی شاخص چون محمدباقر نشان می‌دهد که نبرد چالدران نماد اتحاد و مقاومت ملی محسوب می‌شود و از نگاه فلسفی هم به جنگ میهنی ایرانیان در اذهان عمومی بدل شده است. (حقایق، فهیمی‌فر، ۱۳۹۷: ۷۵) تمام توضیحات فوق زمانی قابل پذیرش و منطقی است که جزئیات جنگ چالدران عین به عین و منطبق با وقایع تاریخی مصور می‌شد. حال

تحلیل بازنمایی جنگ چالدران در تزئین قلمدان لاکی دوره افشاریه ... ۱۳

آن‌که در این قلمدان تاکنون مؤلفه‌های تاریخی جنگ چالدران نظیر توپ و تفنگ سپاه عثمانی و دوشقه شدن مالقوچ اوغلی، با تصاویر نگاره منطبق نیست.

تصویر (۱۰)، جزئیاتی از تصویر (۳)، بخش کناری قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر. منبع: (نگارندگان)

تصویر (۱۱)، جزئیاتی از تصویر (۳)، بخش کناری قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر. منبع: (نگارندگان)

تصویر (۱۲)، جزئیاتی از تصویر (۳)، بخش کناری قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر. منبع: (نگارندگان)

۷. تحلیل جزئیات واقعه جنگ چالدران در قلمدان لاکی دوره افشاریه اثر محمدباقر

برای روشن شدن چگونگی بازنمایی جزئیات جنگ چالدران در قلمدان لاکی دوره افشاریه اثر محمدباقر در جدول (۲)، جزئیات واقعه براساس روایات تاریخی و جزئیات تصاویر قلمدان مورد تطبیق قرار گرفته است.

جدول (۲)، تطبیق جزئیات واقعه جنگ چالدران براساس روایات تاریخی و تصاویر قلمدان لاکی دوره افشاریه اثر محمدباقر

ویژگی های تاریخی از جزئیات جنگ چالدران	ویژگی های تصویری بازتاب یافته	مشخصات تصاویر	جزئیات تصویر قلمدان
وجود سواره نظام و پیاده نظام (مسلح به تفنگ) در سپاه عثمانی تجهیزات نظامی سپاه عثمانی	ازدحام جمعیت و کیفیت جنگ و کشت و کشتار حضور شخص شاه اسماعیل صفوی در جنگ	تصویر (۱)، جزئیاتی از بخش فوقانی قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر. منبع: (نگارندگان)	

<p>نظیر توپخانه وجود سواره نظام در سپاه ایران شکست سپاه صفوی در مقابل عثمانیان حضور شخص شاه اسماعیل صفوی در جنگ شجاعت شاه اسماعیل صفوی و کشته شدن مالموچ اوغلی (دو شقه شدن او از فرق سر تا سینه)، فرمانده توپچیان توسط شاه صفوی حمله شاه اسماعیل به ارابه توپ‌های عثمانی به گل نشستن اسب شاه اسماعیل صفوی در جنگ و فرار شاه از معرکه دستگیری سلطان علی میرزا افشار به جای شاه اسماعیل توسط عثمانیان دشت چالدران به صورت زمین مسطح</p>	<p>تصویرسازی شجاعت شاه اسماعیل صفوی و کشته شدن مالموچ اوغلی (بدون حالت دوشقه شدن و صرفاً با سر زخمی)، فرمانده توپچیان توسط شاه صفوی تصویرسازی منطقه‌ای جنگلی تصویرسازی برکه آب یا رود و در آب افتادن یک اسب‌سوار و شیر در آب حمله عثمانیان به یک شیر درنده صحنه شکار گراز تصویرسازی سواره نظام‌ها عاری از نشانه‌های شکست سپاه صفوی در جنگ با عثمانیان</p>	<p>تصویر (۲)، جزئیاتی از بخش فوقانی قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر. منبع: (نگارندگان)</p>	
<p>تصویر (۳)، جزئیاتی از بخش فوقانی قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر. منبع: (نگارندگان)</p>	<p>تصویر (۳)، جزئیاتی از بخش فوقانی قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر. منبع: (نگارندگان)</p>	<p>تصویر (۳)، جزئیاتی از بخش فوقانی قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر. منبع: (نگارندگان)</p>	
<p>تصویر (۴)، جزئیاتی از تزئینات بخش کناری قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر. منبع: (نگارندگان)</p>	<p>تصویر (۴)، جزئیاتی از تزئینات بخش کناری قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر. منبع: (نگارندگان)</p>	<p>تصویر (۴)، جزئیاتی از تزئینات بخش کناری قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر. منبع: (نگارندگان)</p>	
<p>تصویر (۵)، جزئیاتی از تزئینات بخش کناری قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر. منبع: (نگارندگان)</p>	<p>تصویر (۵)، جزئیاتی از تزئینات بخش کناری قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر. منبع: (نگارندگان)</p>	<p>تصویر (۵)، جزئیاتی از تزئینات بخش کناری قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر. منبع: (نگارندگان)</p>	
<p>تصویر (۶)، جزئیاتی از تزئینات بخش کناری قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر. منبع: (نگارندگان)</p>	<p>تصویر (۶)، جزئیاتی از تزئینات بخش کناری قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر. منبع: (نگارندگان)</p>	<p>تصویر (۶)، جزئیاتی از تزئینات بخش کناری قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر. منبع: (نگارندگان)</p>	
<p>تفاوت‌ها: جنگ چالدران در دشتی مسطح به وقوع پیوسته ولی در قلمدان، تصاویری از چنگا و شکار در جنگل دیده می‌شود. در قلمدان منطبق با مستندات تاریخی،</p>	<p>تفاوت‌ها: جنگ چالدران در دشتی مسطح به وقوع پیوسته ولی در قلمدان، تصاویری از چنگا و شکار در جنگل دیده می‌شود. در قلمدان منطبق با مستندات تاریخی،</p>	<p>تصویر (۷)، جزئیاتی از تزئینات بخش کناری قلمدان لاکی موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمدباقر. منبع: (نگارندگان)</p>	

تصاویری از توپ و تفنگ و سلاح گرم سپاه عثمانی دیده نمی‌شود. مالقوج اوغلی در جنگ چالدران توسط شاه اسماعیل اول دوشقه می‌شود اما این امر نیز در قلمدان دیده نمی‌شود.	(نگارندگان)	
	تصویر (۸)، جزئیاتی از تزئینات بخش کناری قلمدان لاکه موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمداقرا. منبع: (نگارندگان)	
	تصویر (۹)، جزئیاتی از تزئینات بخش کناری قلمدان لاکه موجود در موزه ملک تهران به شماره اموال ۱۳۹۳.۰۵.۰۰۰۵۵ اثر محمداقرا. منبع: (نگارندگان)	

منبع: (نگارندگان)

مطابق با داده‌های جدول (۲) و تطبیق جزئیات واقعه جنگ چالدران براساس روایات تاریخی و تصاویر قلمدان لاکه دوره افشاریه اثر محمداقرا، تصاویر موجود در تزئینات قلمدان ارائه دقیقی از جزئیات وقایع جنگ چالدران را ارائه نمی‌کند و با پذیرش اطلاعات شناسنامه اثر و صحت تشخیص کارشناسان موزه ملک در شناسایی صحنه جنگ چالدران در قلمدان، باید خاطرنشان کرد هنرمند صرفاً شجاعت و دلاوری سپاه ایران را در مقابل سپاه عثمانی بازنمایی کرده است، در حالی که صحنه‌هایی چون ازدحام جمعیت و کیفیت جنگ و کشت و کشتار و سواره‌نظام‌ها، موارد بدیهی از تمام جنگ‌های تاریخی محسوب می‌شود. به این ترتیب عدم تطبیق نوع ضربه خوردن دشمن در تصویر (۲) از جدول (۲) با دوشقه‌شدن مالقوج اوغلی توسط شاه اسماعیل اول و هم‌چنین نبود جزئیات روایت تاریخی نظیر وجود پیاده‌نظام (سلاح به تفنگ) و تجهیزات نظامی نظیر توپخانه در سپاه عثمانی، شکست سپاه صفوی در مقابل عثمانیان، حمله شاه اسماعیل به عرابه توپ‌های عثمانی، به گل نشستن اسب شاه اسماعیل صفوی در جنگ و فرار شاه از میدان نبرد، دستگیری سلطان علی میرزا افشار به جای شاه اسماعیل توسط عثمانیان و نیز مشخصه دشت بودن چالدران به عنوان مکان جنگ در جزئیات تزئینات تصاویر قلمدان، شناسنامه اثر را در مورد شرح وقایع جنگ چالدران زیرسؤال می‌برد. به نظر می‌رسد به قطع می‌توان گفت در این اثر

هدف هنرمند تصویرسازی واقعه جنگ چالدران نبوده است و موضوع جنگ مصور شده بر روی قلمدان درست و دقیق شناسایی نشده است.

۸. نتیجه گیری

در این مقاله دو سؤال صورت بندی و مطرح شده است که عبارتند از: ۱- جزئیات واقعه جنگ چالدران چگونه در تزئینات قلمدان لاکی اثر محمدباقر موجود در موزه ملک تهران بازنمایی شده است؟ ۲- تزئینات قلمدان لاکی اثر محمدباقر موجود در موزه ملک تهران تا چه حدی به جزئیات تاریخی جنگ چالدران پایبند است؟ در پاسخ به پرسش ها باید خاطر نشان کرد ویژگی های جزئیات جنگ چالدران نیز در اسناد تاریخی به این شرح است:

۱. وجود سواره نظام و پیاده نظام (مسلح به تفنگ) در سپاه عثمانی
۲. تجهیزات نظامی سپاه عثمانی نظیر توپخانه
۳. وجود سواره نظام در سپاه ایران
۴. شکست سپاه صفوی در مقابل عثمانیان
۵. حضور شخص شاه اسماعیل صفوی در جنگ
۶. شجاعت شاه اسماعیل صفوی و کشته شدن مالقوچ اوغلی (دوشقه شدن او از فرق سر تا سینه)، فرمانده توپچیان توسط شاه صفوی
۷. حمله شاه اسماعیل به ارابه توپ های عثمانی
۸. به گل نشستن اسب شاه اسماعیل صفوی در جنگ و فرار شاه از معرکه
۹. دستگیری سلطان علی میرزا افشار به جای شاه اسماعیل توسط عثمانیان
۱۰. دشت چالدران به صورت زمین مسطح

بنابر مستندات تاریخی و تطبیق آن با تصاویر قلمدان لاکی محمدباقر، جزئیات روایت تاریخی به صورت عین به عین در تزئینات قلمدان دیده نمی شود. برای مثال وجود پیاده نظام (مسلح به تفنگ) و تجهیزات نظامی نظیر توپخانه در سپاه عثمانی، شکست سپاه صفوی در مقابل عثمانیان، حمله شاه اسماعیل به ارابه توپ های عثمانی، به گل نشستن اسب شاه اسماعیل صفوی در جنگ و فرار شاه از میدان نبرد، دستگیری سلطان علی میرزا افشار به جای شاه اسماعیل توسط عثمانیان، دوشقه شدن مالقوچ اوغلی و نیز مشخصه

دشت بودن چالدران به عنوان مکان جنگ در جزئیات تزئینات تصاویر قلمدان بازنمایی نشده‌اند و همین امر اعتبار علمی شناسنامه اثر را که بر موضوع جنگ چالدران تأکید دارد، زیر سؤال می‌برد و شاید بتوان به قطع گفت موضوع تصاویر این اثر به واقعه جنگ چالدران اشاره ندارد.

پی‌نوشت‌ها

۱. yeniçeri نو چریک به معنی چریک نو

کتاب‌نامه

- احسانی، محمدتقی، (۱۳۶۸)، جلدها و قلمدان‌های ایرانی، تهران: نشر امیرکبیر.
- آزاد، یعقوب، (۱۳۹۴)، کارستان هنری محمداقرا، هنرهای زیبا- هنرهای تجسمی، دوره ۲۰، شماره ۴، ۳۷-۲۷.
- برومند، ادیب (عبدالعی)، (۱۳۶۶)، هنر قلمدان، تهران: وحید.
- تاج‌بخش، احمد، (۱۳۷۳)، تاریخ صفویه، شیراز: نوید.
- حقایق، آذین، فهیمی‌فر، اصغر، (۱۳۹۷)، خوانش انتقادی بازنمایی تصویری نبرد چالدران در کاخ چهل‌ستون اصفهان، جستارهای تاریخی، سال ۹، شماره ۱، ۸۵-۶۵.
- خواندمیر، غیاث‌الدین بن همادالدین الحسینی المدعوبه، (۱۳۳۳)، تاریخ حبیب‌السیر فی اخبار افراد بشر، جلد ۴، زیر نظر محمد دبیر ساقی، تهران: کتابخانه خیام.
- دادور، ابوالقاسم، (۱۳۹۰)، شیر در فرهنگ و هنر ایران، هنرهای تجسمی، شماره ۲، ۳۲-۱۷.
- دهخدا، علی‌اکبر، (۱۳۴۹)، لغت‌نامه دهخدا، تهران: دانشگاه تهران.
- رنجبر، محمدعلی، رحیمیان، محمدحسن، (۱۳۹۶)، روایتی ایتالیایی از جنگ چالدران، جستارهایی تاریخی، سال ۸، شماره ۱، ۱۵۶-۱۳۵.
- رومر، هانس روبرت، (۱۳۸۰)، ایران در راه عصر جدید: تاریخ ایران از ۱۳۵۰ تا ۱۷۵۰، ترجمه آذر آهنچی، مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.
- روملو، حسن بیگ، (۱۳۵۷)، احسن‌التواریخ، تصحیح عبدالحسین نوایی، تهران: بابک.
- زاهدی‌سرشت، هانیه، (۱۳۹۱)، بررسی تأثیرات فرهنگی و هنری دوره قاجار در ساخت قلمدان‌های موجود در موزه ملی ملک، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته صنایع سستی، دانشکده پردیس باغ ملی، دانشگاه هنر تهران.

تحلیل بازنمایی جنگ چالدران در تزئین قلمدان لاک‌ی دوره افشاریه ... ۱۹

طاهری، ابوالقاسم، (۱۳۸۰)، تاریخ سیاسی و اجتماعی ایران: از مرگ تیمور تا مرگ شاه عباس، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

فلسفی، نصرالله، (۱۳۸۱)، جنگ میهنی ایرانیان در چالدران، تهران: هیرمند.

واله اصفهانی، محمدیوسف، (۱۳۷۲)، خلد برین، به کوشش میرهاشم محدث، تهران: بنیاد موقوفات دکتر افشار.

Menavino, Giovanni Antonio, (1551). *I costume ET la vita de turchi*, fiorenza: Appresso Lorenzo Torrentino.

Tucker, Spencer C., (2010). *A Global Chronology of Conflict: From the Ancient World to the Modern Middle East* (6 Vol. Set). ABC-CLIO, Illustrated edition.

<http://malekmuseum.org/artifact/1393.05.00055/%D8%AC%D9%86%DA%AF+%DA%86%D8%A7%D9%84%D8%AF%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D9%82%D9%84%D9%85%D8%AF%D8%A7%D9%86+%D8%B1%D8%B2%D9%85%DB%8C> (access date: 2020/09/22).